

РАДОСЛАВ РОТКОВИЋ

ЉУБИШИНО ПОСРЕДОВАЊЕ У НАБАВЦИ ОРУЖЈА ЗА УСТАНИКЕ У БОКИ 1869. ГОДИНЕ

Повјерљива порука о којој ће овдје бити ријечи баца ново свјетло на став Љубише и књаза Николе према устанку у Боки 1869. године, заправо нас уводи у рјешавање једне загонетке која одавна мучи научнике, а занимала је и аустријску полицију онога времена.

Познато је да је устанак подстакнут законом о општој војној обавези, који је укидао стару повластицу Бокелја да не служе војску. Ни овај устанак, као ни онај из 1848. године, не би био могућ без непосредне близине кнежевине Црне Горе која је утицала на устанике и својом борбом против Турске и конкретним видовима помоћи браћи у Боки. Године 1848. та се помоћ појавила у виду неколико стотина Црногораца који су се журно спустили са обронака Ловћена чим су одоздо чули звона на узбуну, знак да је аустријска војска кренула из Котора према Грбљу. 1869. године помоћ је била видљива у томе што је пет хиљада Бокелја са стоком прешло у кнежевину. Дакле, свако ко се дигао против Аустрије могао је у тренутку кризе да пређе границу. О другим видовима помоћи само се нагађало, па се о томе и данас мало зна. Ђуро Суботић пише о евентуалној помоћи у оружју и муницији „која је из Црне Горе могла долазити устаницима тајним каналима“.¹ Др Љубиша Доклестић, анализирајући литературу о устанку, каже и ово: „Из докумената које је објавио Вл. Борђевић и из кратког излагања Јагоша Јовановића, види се да су постојали ужи контакти и између устаника и службене Црне Горе. Неоспорно је да је она помагала устанике, али још није утврђено у којој мјери и у које вријеме је текла та помоћ“.² Већ од краја новембра 1869. ни ратоборни кругови у Бечу нијесу више „кате-

¹ Устанак у Боки 1869, 18.

² Исто, 33.

горички тврдили да Црногорци узимају учешћа у устанку, већ само да снабдијевају устанике оружјем и муницијом“.³ „Помоћ се устаницима морала пружати у строгој тајности“, закључује др Радоман Јовановић. „То је био врло деликатан и за Црну Гору изузетно опасан посао. Све се морало одвијати тако да Аустро-Угарска не би могла имати сигурне доказе за оружаном мијешање Црне Горе у устанак. Преписка Сената са подручним властима и специјалним изасланицима одвијала се у строгој тајности. Племенским капетанима и војним старјешинама на граници према Аустро-Угарској најчешће је наређивано да писма која су добијали са Цетиња у вези са устанком одмах униште. Због тога о појединостима стварне помоћи коју је Црна Гора указивала устаницима има врло мало података, па ту помоћ није могућно детаљно приказати.“⁴

До сада се Љубишин став према устанку приказивао на основу његовог *Животописа*, који је у ствари предизборни плакат, а не на основу чланка у *Zemljaku*, јуна 1873. године, гдје он пише о устанку као о прекретници у историји југословенских приморских земаља. „Бокешка буна, коју су хтјели народни злотвори употребити против Народне странке и истријебити јој вође, божијем промислом преокрене се на народну корист. Падоше одједном Гискре и Вагнери, а (њихова) кола поплузнуше низ брдо. Слога и јединство доведоше Сабор (народњаке у Сабору — Р. Р.) до већине, народне људе у школско вијеће, у одбор, у Беч, у намјесништво. Језик се провуче као муња у науку и уреду, почели су га учити сиједи људи, који су га до јуче презирали. Опћине готово све постану народне.“⁵ Овако не би писао противник устанка па ни малодушни споразумаш, јер Гискра је био министар унутрашњих послова а Вагнер намјесник па затим министар домобранства. А они су оvdје симболи бивших времена, па се зато и помињу у множини. Чињеница да је прошло више од сто година од објављивања овога чланка а да он нигдје у литератури није поменут говори о нивоу наших знања о Љубиши.

Да ли се оvdје ради о накнадној промјени става? Да ли је то покајање због ранијег противљења? Зашто? Чак и површна анализа Љубишиних и устаничких захтјева доказује да они траже исто и боре се за исто, само другим средствима. Оно што су устаници поставили као услов за престанак непријатељства почетком 1870. године навео је Љубиша у меморандуму, који је барон Прат подржао и пренио парламентарном одбору још док је закон о домобранству (*Landwehr*) био у преднацрту, — да је једини начин вршења војне службе у Боки, прихватљив за народ, народна стража, испробана десет година раније. Пошто Љубиша није успио да осујети доношење закона, дошао је ред на устанике да својим средствима ратују против њега, па кад су они

³ Исто, 159, према писму Јонина Игњатјеву 17/29. XI 1869

⁴ Исто, 136.

⁵ *Zemljak*, 1. VI 1873.

успјешно одољели навали много бројније и боље опремљене војске, на сцену је поново ступио Љубиша да из побједе својих земљака (и бирача!) извуче што се више може. Само се том сагласношћу може објаснити чињеница да устаници траже баш Љубишу као преговарача и да га, неколико мјесеци после устанка, бирају поново за свога заступника. Дакле, било је међу њима нешто што Љубиша није могао да објелодани, а што се може претпоставити према току догађаја. Између двије противурјечне чињенице увијек мора да постоји трећа која укида противурјечност. Једна чињеница јесте школовање Љубишиног сина Митра у поморској школи у Риједи Сењској. Друга чињеница, противурјечна овој, јесте Митрова смрт на дужности адвокатског приправника. Како је поморац постао правник? То објашњава трећи податак, изнесен у Љубишином писму Ристићу, да су због његове акције против намјесника Вагнера његовом сину одузели стипендију па је морао да дође код оца у Беч и тако напусти занат „што су му га ђеди ћерали“.⁶

Кад је књаз Никола ишао у Русију, у Бечу се, почетком 1869. године, састао са Љубишом који га је, свакако, упознао са тешкоћама што ће настати у Боки кад буде проглашен закон о домобранству. Пошто је Далматински сабор у већини аутономашки, народњаци немају могућности да у њему зауставе закон. У Бечу нема словенске већине, јер Чеси бојкотују парламенат, сматрајући то великом храброшћу. Љубишине аргументе Гискра побија. Црна Гора не може остати неутрална, јер ће изгубити стечени углед и у Боки и у словенском свијету, а не смије се увући у компликације, зато што има Турску иза леђа, а са којом је у току препирка око Малог и Вељег брда. Љубиша не смије да се експонира као устаник, јер ће изгубити могућност легалне борбе, а у подјели задужења њега допада та улога. Он је, такав, потребан и устаницима. Оружје и муниција, коју је књаз купио код Крнке, само су дјелимично испоручени током прољећа, али испорука је стигла само до Котора и зауставила се у магацинима. Аустрија је знала да би се то оружје, пребачено на Цетиње, поново нашло у Боки. Зато је било потребно набавити ново оружје и доставити га устаницима тајним каналима, и то прије устанка, како би, од тренутка избијања оружаног сукоба Црна Гора могла да прокламује неутралност, свдећи своју улогу, прво, на нуђење посредовања и, друго, на уточиште свима који то затраже. Колико се могло разабрати из повјерљиве Љубишине поруке побратиму Илији Рачети, негдје испред устанка, да је средио ону ствар за двјеста пушака за Кривошијане, о чему је требало обавијестити

⁶ Војислав Ј. Вучковић, *Политичка акција Србије од 1859—1874*, 417. Писмо Љубише Ристићу 6/18. марта 1870. („Већ су почели да ми пакости чине — дигли ми сину стипендију од ф. 30 мјесечни у школи поморској на Риједи да не продужи своју науку, и тако је морао сирах јуче дома отићи љуто печалан. Да није јединац ја би га лако дао школовати у Русији, но му се бојим у онако хладној клими.“)

трећу личност (свакако на Цетињу), тајни канал је почињао у Бечу, са Љубишом, а завршавао се на Цетињу, са књазом. Наслућујемо да су у то умијешане још двије личности — Висарион Љубиша, који је у јануару 1869. тражио аустријски пасош и у марту био на путу, па је боравио и у Будви, и Јован Сундечић, којег је аустријска полиција претресала иако је био књажев секретар. Књаз у писму Намјесништву 9. марта 1869. каже да у Бечу има човјека који се брине о испорукама нарученог оружја. У књажевом архиву о овоме нема других података, из разлога који су раније наведени.

Како је настала и нестала (?) Љубишина порука Рачети? Њу је све до краја 1944. године чувао међу старим списима Јово Зеновић, у кући која је страдала за вријеме њемачког повлачења, јер је минирано пристаниште. Ако се вратимо уназад, преко Јова до његовог оца Ђура, доћи ћемо до занимљивих чињеница и односа Зеновића и Рачета, који су овдје значајни.

Ђуро Зеновић је био ожењен од Петровића. Матавуљ га је упознао на Цетињу деведесетих година прошлога вијека и из разговора са њиме закључио да он има много старих списа. Кад је пошао у Београд, сјетио се Ђура, писао му и од њега добио једно оригинално писмо Стефана Зановића из Хага, од 15. X 1780. године. Матавуљ је ово писмо уз објашњења објавио у *Отаџбини*.⁷ За нас је овдје занимљиво двоје: положај Ђура Зеновића и његова љубав према документима. Послије ослобођења приморских крајева Ђуро је постао црногорски гувернер. Аустријанци су га стријељали на Шпањоли у првом свјетском рату. Његов син Јово био је тада на солунском фронту. Кад се вратио кући, напао је Сава Рачету, Илијиног брата, да је он крив што је Ђуро денунциран и стријељан.

Тридесет и четврте године подигнут је у Будви споменик Љубиши. То је обновило разговоре о његовом држању у устанку. Једнога дана, у бифеу Сава Замбелића, неко рече да није требало подизати споменик човјеку који је био против устанка. Тада је Јово Зеновић рекао да то није тачно, јер он има докуменат из којег се види да је Љубиша набављао оружје устаницима. Неко се зачудио, неко обрадовао, неко подсмјехнуо, али сви су жељели да виде тај докуменат. Јово је пошао кући и донио га. Отада се чешће о њему говорило и велики број људи је упознат са његовим постојањем и садржајем. Сада, четрдесет година од тих препирки и „експертизе“, нико не може да понови поруку ријеч по ријеч, али се сви слажу да се сигурно радило: прво, о шездесет и деветој години; друго, о двјеста пушака за Кривошијане;⁸ треће, о Илији Рачети, јер је порука упућена њему, он је знао о

⁷ *Отаџбина*, XXX, 1892, стр. 51—59.

⁸ Вјерујемо да је било лакше доставити тајне пошиљке преко Херцеговине него преко Боке, којом су се мотале многе повјерљиве особе, па се тиме и објашњава зашто су пушке намијењене Кривошијанима а не Брајићима. Уосталом, ово не искључује постојање још неке поруке!

чему је ријеч — шкрти текст је упућивао само на нешто што је усмено договорено; четврто, о потреби да се порука пренесе даље, јер оружје није набављено за Рачету, већ је он посредник. Колико смо могли да утврдимо, о овоме је најсвјежије сјећање Мила Давидова Љубише и Бранка Анзуловића.⁹ Саво Замбелић и многи други свјedoци овог открића су, на жалост, умрли, али би се стрпљивијом анкетом нашло још свјedoка.

Анализирајући Љубишино кретање 1869. године дошли смо до закључка да је он ово писмо писао прије лjeta, јер је у току лjeta био у Боки — јуна мјесеца у Котору на скупштини црквених општина а мало затим у Сутвари на скупштини свештеника. Такође, од октобра до јануара био је у Будви. Друга могућност је, дакле, да је писмо упућено између јуна и октобра.

Зашто се ово писмо није нашло међу других четрдесет ксје је Љубиша писао Илији а Саво нудио Академији? Зато што је Илија морао да га прослиједи даље. Претпостављамо да га је Ђуро Зеновић нашао на Цетињу. До 1914. године о њему је морало да се ћути, јер би се изазвао дипломатски скандал, пошто би се доказало књажево мијешање у аустријске послове. Зато о томе нема трага ни у Љубишином *Животопису* ни у књажевим *Мемоарима*. А Јово Зеновић, на наваљивање Будвана да писмо објави, јер би се тиме оповргле неоправдане оптужбе упућиване Љубиши, одговара: „Нећу да скаче цијена Рачетама“. Дакле, због сумње да је Саво Рачета крив за смрт његовог оца (што није доказано), Јово Зеновић није хтио да се објави овај докуменат. Због тога га је Саво Замбелић често корио и називао „рђом“. Када су Нијемци минирали пристаниште, страдала је и Јовова кућа, која се налази на самом улазу, преко пута куће у којој се родио Љубиша. Могуће је чак да је Љубиша, дошавши у Будву, узео ову поруку да је сакрије, а Ђуро Зеновић, који је скупљао старе листине, склонио ју је у своју збирку, након Љубишине смрти, односно у вријеме продаје Љубишине куће.

Ипак је, послје 1934. године, велики број људи сазнао за ову поруку да би се она могла игнорисати. Поготово што су Будвани, због неповјерљивости према свакој рехабилитацији, тражили да је сами читају. Иако непотпуна и дијелом непрецизна, јер није дословно запамћена, она одговара на крупно питање књажеве и Љубишине фиктивне неутралности у устанку 1869. године. И служи као трећа чињеница, која укида противурјечност других двију: устаници против Љубише, устаници бирају Љубишу.

⁹ Анзуловићев зет је Саво Замбелић. Мило Д. Љубиша је сачувао рукописну оставштину Висариона Љубише, која је дијелом поклоњена манастиру Прасквици а дијелом се налази у породичном архиву Мила Љубише. Висарион је чувао аустријско држављанство све док није пропала могућност да буде, према жељи Стефана Љубише, постављен за бококторског владика. Овај Висарионов аустријски пасош се чува код Мила Љубише, као и његов црногорски пасош из 1873, када аустријски више није био потребан, јер је за владика постављен Вождар Петрановић.

